

KSIĄŻKI CIEKAWE

- J. Bornsteinowa i A. Czaplińska: PRZYGODY
TOMKA W KRAINIE KARŁÓW AFRYKAŃ-
SKICH. Ilustrowane . . . . . 3.—
- H. Górka: O KSIĘCIU GOTFRYDZIE, RY-
CERZU GWIAZDY WIGILIJNEJ. Z barwnymi
ilustracjami . . . . . 2'60
- W. Haberkantówna: ŚMIETNIK. Wyd. IV. Ilu-
strowane . . . . . 1.—
- L. Krzemieniecka: BYŁ SOBIE JEDEN DOM.
Z barwnymi ilustracjami . . . . . 2.—
- L. Krzemieniecka: O HELENCE, CO NA TARKI
POSZŁA. Z barwnymi ilustracjami . . . . . 2.—
- L. Krzemieniecka: TAJEMNICZE ODWIEDZINY.
Z barwnymi ilustracjami . . . . . 2.—
- F. A. Ossendowski: MALI ZWYCIEZCY. Ilustr. 2'60
- F. A. Ossendowski: MILJONER Y. Ilustrowane 3'20
- F. A. Ossendowski: ŻYCIE I PRZYGODY
MAŁPKI. Ilustrowane . . . . . 3.—
- Z. Rogoszówna: DZIECINNY DWÓR. Wyd. IV.
Ilustrowane . . . . . 2'60
- Vamba (L. Bertelli): CESARZ MRÓWEK. Ilustr. 3.—

Nakład Instytutu Wydawniczego Książnica-Atlas

Lwów, Czarnieckiego 12 — Warszawa 1, Nowy Świat 59

Żądać w księgarniach miejscowych!

ZENON KLEMENSIEWICZ

JĘZYK POLSKI

**NAJWAŻNIEJSZE WIADOMOŚCI GRAMATYCZNE
Z ĆWICZENIAMI I WYBÓR TEKSTÓW GWAROWYCH**

DLA VII KL. SZKOŁY Powszechnej

K S I A Ź N I C A - A T L A S

ZENON KLEMENSIEWICZ

JĘZYK POLSKI

NAJWAŻNIEJSZE WIADOMOŚCI
GRAMATYCZNE Z ĆWICZENIAMI
I WYBÓR TEKSTÓW GWAROWYCH

DLA VII KL. SZKOŁY Powszechnej

CENA WRAZ ZE ZNACZKIEM
NA TOWARZYSTWO POPIERANIA BUDOWY
PUBLICZNYCH SZKÓŁ Powszechnych
WYNOSI zł. 0,60

1.-

K S I A Ź N I C A - A T L A S
S. A. ZJEDN. ZAKŁADY KARTOGRAF. I WYDAWNICZE T. N. S. W.
LWÓW-WARSZAWA
1935

P-1125

2588

Zakłady Graficzne Ski Akc. Książnica-Atlas we Lwowie

Część pierwsza

Powtórzenie **najważniejszych wiadomości** **gramatycznych w ćwiczeniach**

Cwiczenie 1

Rozejrzyj się po izbie szkolnej. Wymień różne przedmioty, które w niej widzisz. Jakiej części mowy używasz dla ich nazwania? A co prócz przedmiotów nazywa ta część mowy? Podaj przykłady. Jaką częścią mowy są imiona i nazwiska twoich kolegów? Jaką nazwę mają one w gramatyce? Jak odmienia się część mowy, występująca w tem ćwiczeniu?

Cwiczenie 2

Napisz jakikolwiek rzeczownik. Dodaj do niego czasownik, aby powstało zdanie. Jak się nazywa teraz ten rzeczownik, jako część zdania? A jak czasownik? W jakiej formie użyłeś czasownika: oznacz jego osobę, liczbę, czas. Rozwiń orzeczenie tak, aby się w niem pojawiło dopełnienie. Jaką częścią mowy wyraziłeś je? W którym przypadku i liczbie? Powiedz jeszcze kilka zdań z dopełnieniem.

Cwiczenie 3

Chata Szczepana

W lesie, w głębokim lesie na obszernej polance stała chata gajowego Szczepana. Chata była słomą kryta, a budowana z okraglaków, mchem utykanych w spojeniach, obok chaty stały dwa budynki gospodarskie, przed nią zaś kawał zagrodzonego pola i studnia żorawiana, krzywa, zapadła, z wodą, pokrytą zieloną rzęsą. Przed oknami rosły słoneczniki i dzikie malwy, wysokie, smukłe, a pokryte kwieciami, jakby rojem motylów; między słonecznikami pstrzyły się czerwone główki maku, około malw okręcał się groch o kwieciu różanym i lila, w dole rósł barwinek, żółty krokosz, złote nagietki i astry blade, bo przygłuszone i siwymi liśćmi słoneczników i malw od słońca zakryte. W ogrodzeniu po obu stronach drogi do chaty posiane były warzywa: marchew, buraki i kapusta; dalej w osobnych opłotkach, za każdym powiewem wiatru kołysały się falą błękitne kwiatki lnu; dalej ciemniała zieleń kartoflanej naci, a na reszcie polanki ruń zbóż mieniła się to jaśniej, to ciemniej, aż do brzegów jeziora, oblewającego z jednej strony polankę. Drzew niewiele było przy chacie...

Sienkiewicz

1. Podkreśl rzeczowniki; jeżeli przy którym z nich jest przyimek, podkreśl także przyimek.
2. Powiedz o każdym rzeczowniku, jakiego jest rodzaju, w jakiej użyty liczbie, w którym przypadku.
3. Wszystkie rzeczowniki użyte w dopełniaczu liczby pojedynczej lub mnogiej rozłóż na temat i końcówkę.
4. Wyszukaj rzeczowniki, które są podmiotem zasadniczym w zdaniu.

5. Wyszukaj rzeczowniki, które są dopełnieniem w zdaniu.

6. Wyszukaj kilka rzeczowników, które są w zdaniu okolicznikiem.

7. Wyszukaj kilka rzeczowników, które są w zdaniu przydawką.

Cwiczenie 4

Napisz kilkanaście zdań w odpowiedzi na pytanie: *Jakie czynności wykonuję podczas pobytu w szkole?* Podkreśl w wypracowaniu te właśnie wyrazy, które oznaczają twoje czynności. Jaką nazwę nadaje gramatyka tej części mowy? A jaką częścią zdania są te wyrazy w twoim wypracowaniu?

Cwiczenie 5

Jak nazywasz następujące cztery główne formy czasownika: *idę, iść, idący, idąc*? Wymień inne czasowniki, które nazywają ruch, używając ich w bezokoliczniku. Wymień kilkanaście czasowników, które nazywają ludzką pracę, i użyj ich w imiesłowie przymiotnikowym, dodając do każdego odpowiedni rzeczownik.

Cwiczenie 6

Polonez

Poloneza czas zacząć. — Podkomorzy rusza
I zlekka zarzuciwszy wyloty kontusza
I węża pokręcając, podał rękę Zosi,
I skłoniwszy się grzecznie, w pierwszą parę prosi.
Za Podkomorzym szereg w pary się gromadzi;
Dano hasło, zaczęto taniec: on prowadzi.
Nad murawą czerwone połyskują buty,
Bije blask z karabeli, świeci się pas suty,

A on stąpa powoli, niby od niechcienia;
 Ale z każdego kroku, z każdego ruszenia
 Można tancerza czucia i myśli wyczytać.
 Oto stanął, jakgdyby chciał swą damę pytać,
 Pochyla ku niej głowę, chce szepnąć do ucha;
 Dama głowę odwraca, wstydzi się, nie słucha;
 On zdjął konfederatkę, kłania się pokornie,
 Dama raczyła spojrzeć, lecz milczy upornie;
 On krok zwalnia, oczyma jej spojrzenie śledzi
 I zaśmiał się nakoniec; rad z jej odpowiedzi,
 Stąpa prędzej, pogląda na rywalów zgóry
 I swą konfederatkę z czaplinami pióry
 To na czole zawiesza, to nad czołem wstrząsa,
 Aż włożył ją na bakier i pokręcił wasa.
 Idzie; wszyscy zazdroszczą, biegną w jego ślady;
 Onby rad ze swą damą wymknąć się z gromady:
 Czasem staje na miejscu, rękę grzecznie wznosi
 I, żeby mimo przeszli, pokornie ich prosi;
 Czasem zamyśla zręcznie nabok się uchylić,
 Odmienia drogę, radby towarzyszków zmylić,
 Lecz go szybkimi kroki ścigają natręty
 I zewsząd obwijają tanecznymi skrętami;
 Więc gniewa się, prawicę na rękę składając,
 Jakby rzekł: „Nie dbam o was, zazdrośnikom biada“!
 Zwraca się z dumą w czoło i z wyzwaniem w oku
 Prosto w tłum; tłum tancerzy nie śmie dostać w kroku,
 Ustępują mu z drogi i zmieniwszy szyki,
 Puszczają się znów za nim. — Brzmia zewsząd okrzyki:
 „Ach to może ostatni? patrzcie, patrzcie młodzi,
 Może ostatni, co tak poloneza wodzi!“

Mickiewicz

1. Wypisz wszystkie czasowniki, układając je w czterech szeregach, zatytułowanych: formy oso-

bowe, bezokoliczniki, imiesłowy przymiotnikowe, imiesłowy przysłówkowe.

2. O każdej formie osobowej powiedz, w której jest użyta osobie, w jakiej liczbie, w jakim czasie, w jakim trybie.

3. Wskaż w tekście kilka czasowników postaci dokonanej.

4. Wyszukaj te czasowniki, które są orzeczeniem zasadniczym, i wymień je razem z ich podmiotami zasadniczymi.

5. Wyszukaj przysłówki i zaimki przysłowne i wymień je razem z czasownikiem, którego są określeniem. Jak nazywamy takie określenie?

6. Wyszukaj zaimki rzeczowne. Przy każdym z nich powiedz, który rzeczownik on zastępuje. Powiedz, jaką częścią zdania jest każdy z tych zaimków rzeczownych.

Ćwiczenie 7

Pewnie masz u siebie, albo widziałeś u znajomych, jakieś zwierzę domowe: psa, kota, konia, krowę; może jakiegoś ptaka: kosa, szczygła, kanarka i t. p. Opisz możliwie dokładnie jego kształt, wielkość, barwę i t. d. Podkreśl w tem wypracowaniu wszystkie przymiotniki. Odczytaj je razem z przynależnymi rzeczownikami. Jaką częścią zdania są te przymiotniki?

Ćwiczenie 8

Wymień kilkanaście przymiotników nazywających barwy, łącząc je z odpowiednimi rzeczownikami w zdaniu. W jakim przypadku, liczbie i rodzaju użyłeś przymiotników?

Cwiczenie 9

Wymień przymiotniki pokrewne rzeczownikom: *piękność, dobroć, sprawiedliwość, grzeczność, posłuszeństwo, cnota, państwo*. Do każdego dodaj stosowny rzeczownik w mianowniku. Jaki jest temat, a jaka końcówka każdego z tych przymiotników?

Cwiczenie 10

Watażka

Namiestnik przyglądał mu się bacznie, gdyż poprzednio w ciemności nie mógł dojrzeć jego rysów. Teraz ujrzał mołojca smukłego jak topola, z obliczem smagłym, zdobnym w bujny, czarny wąs, zwieszający się ku dołowi. Wesołość na tej twarzy przebiła przez ukraińską zadumę, jako słońce przez mgłę. Czoło miał watażka wysokie, na które spadała czarna czupryna, w postaci grzywki, ułożonej w pojedyncze kosmyki, obcięte w równe ząbki nad silną brwią. Nos orli, rozdęte nozdrza i białe zęby, połyskujące przy każdym uśmiechu, nadawały tej twarzy wyraz trochę drapieżny, ale wogóle był to typ piękności ukraińskiej, bujnej, barwnej i zawadjackiej. Nad podziw świetny ubiór wyróżniał także typowego mołojca od przybranych w kozuchy kniaziów. Bohun miał na sobie żupan z cienkiej lamy srebrnej i czerwony kontusz, którą to barwę nosili wszyscy kozacy perejasławscy. Biodra otaczał mu pas krepowy, od którego bogata szabla zwieszała się na jedwabnych rapciach, ale i szabla i ubiór gasły przy bogactwie tureckiego kindżału, zatkniętego za pas, którego głownia tak była nasadzona kamieniami, że aż skry sypały się od niej. Tak przybranego każdyby snadnie poczytał raczej za jakie

paniątko wysokiego rodu, niż za kozaka, zwłaszcza, że i jego swoboda, jego wielkopańskie maniere nie zdradzały niskiego pochodzenia. *Sienkiewicz*

1. W każ przymiotniki, oznacz przypadek, liczbę i rodzaj każdego.
2. Wskaż zaimki przymiotne; podziel każdy na temat i końcówkę.
3. Wyszukaj imiesłowy przymiotnikowe; dla każdego z nich utwórz odpowiedni bezokolicznik.
4. Jaką częścią zdania są przymiotniki, zaimki przymiotne i imiesłowy przymiotnikowe, o których mowa pod 1–3?
5. Wyszukaj przydawki inaczej wyrażone.
6. Wskaż zdania pojedyncze i złożone.
7. Odczytaj kilka przykładów zdania pod rządnie złożonego.

Cwiczenie 11

Szarpnięty mocno za ramię, Jurek otworzył oczy i usiadł na łóżku.

— Co, co? Już czas do szkoły? Przecież noc! — zamruczał, rozglądając się dziko po ciemnym pokoju, i znów chciał opuścić się na poduszki.

— Słuchaj, braciszku, wstawaj zaraz, ubierz się i chodź za mną. Mam ci coś ważnego do powiedzenia! — zabrzmiał mu tuż nad uchem przyciszony głos starszego brata, Staśka, studenta Wyższych Kursów Lotniczych.

Jurek oprzytomniał, wytarł pięściami oczy i spojrział na majaczącą w ciemnościach postać brata.

— A nie możesz mi tutaj powiedzieć?

— Nie. Ubieraj się! Będę na ciebie czekał w la-

boratorjum ojca. Sprawiaj się cicho, aby cię nikt nie słyszał. Tajemnica. Rozumiesz?

Jurek nic nie odrzekł i sięgnął drżącymi rękami po ubranie...
W. Sieroszewski

1. Wymień kilka zdań rozkazujących tego urywka.

2. Wymień kilka zdań wykrzyknikowych tego urywka.

3. Wymień wszystkie formy czasownikowe w trybie rozkazującym.

4. Znajdź przykłady bezokolicznika, imiesłowu przymiotnikowego i imiesłowu przysłówkowego.

5. Podkreśl zaimki. Jakie to zaimki?

Ćwiczenie 12

Wymień kilkanaście wyrazów, które można odpowiedzieć na pytanie *jak?* Jaka to jest część mowy?

Ćwiczenie 13

Twoja ziemia

Idziesz przez mazowieckie równiny. Wzrok sięga daleko. Szumiały tu kiedyś bory olbrzymie, ale dziś widzisz pola uprawne, szare wioski w wieńcu rosochatych topoli i wieżyczki kościelne, strzelające nad kępę lip kościelnego cmentarza.

Wszedłeś na kujawskie czarnoziemy bagienne. Wśród jasnozielonych łąnów buraczanych obramowana kępami olch i wierzb, połyskuje w słońcu tafla jeziora jednego, drugiego... Za nią widać wysoki czerwony komin cukrowni. Chata kujawska, często ceglana, bo tam drzewa niema, czerwieni się w sadzie.

Przeszedłeś na wielkopolskie ziemie. Zniknęły buraczane pola, ale jasną zielenią ścielą się nadwarzańskie łąki, wiśniowe bydło chodzi po nich, a poi się w rzece lub jeziorze, bo i tu kraj miejscami jeziorzysty, podmokły.

Na północ za błotnistą doliną notecką dźwigają się lekko pagóry piaszczyste, puszciami porośnięte, aż do kaszubskiej grobli, wieńcem jezior na wierzchowinie otaczającej starą toń Bałtyku, w złociste mierzaje piasków ujętą. Szarozieloną toń, co gdzieś na horyzoncie zlewa się z niebem, plamą tylko srebrzysto-białe żagle i czarne kadłuby rybackich łodzi.

A. Janowski

1. Wyszukaj przysłówki. Na jakie pytanie odpowiada każdy z nich?

2. Wyszukaj zaimki przysłówne.

3. Czem są te przysłówki i zaimki przysłówne w zdaniu?

4. Wymień wszystkie okoliczniki. Jaką częścią mowy jest każdy z nich wyrażony?

5. O każdym zdaniu tego urywka powiedz, czy jest pojedyncze, czy złożone.

6. O każdym zdaniu złożonym powiedz, z ilu składa się zdań i czy jest złożone podrzędnie, czy współrzędnie.

7. We wszystkich zdaniach pojedynczych podkreśl orzeczenie zasadnicze i wskaż osobę, liczbę, czas, tryb, postać użytego w niem czasownika.

Ćwiczenie 14

Ile masz lat? Ilu mieszkańców ma twoja miejscowość? Ilu masz kolegów? Którego mamy dzisiaj?

A który to miesiąc w roku? Ile razy w roku szkolnym są dłuższe przerwy w nauce? Jaką częścią mowy są wyrazy, których użyłeś w odpowiedzi na powyższe pytania?

Cwiczenie 15

Antarktyda

Norwegczyk, Roald Amundsen przedsięwziął w roku 1911 w towarzystwie uczonych, między którymi byli i Polacy, Henryk Arctowski i Antoni B. Dobrowolski, wyprawę do bieguna południowego... Przybywszy do „Przedmurza Lodowego“, wybudował tu Amundsen osadę „Framheim“. Stąd miano udać się sankami do bieguna południowego... Gdy około 19 października nastąpiło prawdziwe lato, a mróz wynosił tylko -30° , ruszono w sześciu ludzi i cztery dobrze naładowane sanie z 52 psami w drogę. Początkowo droga była łatwa, potem dopiero poza 82° szerokości natrafili na ogromne góry lodowe. Trzeba je było przebyć wśród niebywałych trudności. Wiry zamieci, miotane rozjuszonym wichrem, zasypywały im oczy — a tu trzeba było wspinać się i spuszczać na nagim, bezśnieżnym lodzie i rozwalać kilofem piętrzące się gruzy. Wśród takich trudności przeszli 86° szerokości. Tu napotkali wiele szczelin gór, dochodzących do 4500 m. Po przebyciu tych szczelin stanęli pod 89° na szczycie równiny, na wysokości 3600 m nad poziomem morza. Stąd schylało się lekko płaskowzgórze lodowe nadół. Sprawdziwszy przy pomocy instrumentów metę i obszedłszy ją w promieniu kilku kilometrów, zatknęli dnia 17 grudnia 1911 flagę norweską na namiocie, który tu zbudowali. Wyżynę bieguna nazwali na cześć króla norweskiego „płaskowzgórzem Haakona II“. Na biegunie nie bawili długo, bojąc

się, że mogą nadejść burze, tego samego dnia ruszyli w drogę. Rażno i wesoło odbył się powrót... Dzięki starannie wyznaczonej drodze nie zblądzili ani razu, nie pominęli żadnego składu żywności. Odżywieni, zdrowi i weseli, przebyli w 39 dniach 1500 km, oddzielających biegun od kwatery zimowej. Po 99 dniach nieobecności, przebywszy razem 3000 km, stanęli 25 stycznia 1912 na miejscu. Z 52 psów wróciło tylko 12; reszta stała się w drodze pokarmem towarzyszy, a czasem dostarczyła także świeżego befsztyka dla... panów.

A. B. Dobrowolski

1. Wyszukaj wszystkie liczebniki i spisz osobno te, które odpowiadają na pytanie *ile? ilu?*, osobno na pytanie *który z rzędu?* Jak się odmieniają te liczebniki?

2. Wyszukaj w tekście kilka przykładów liczebnika, który jest w zdaniu przydawką.

3. Masz w tekście wyraz *kilku*, który podaje ilość w sposób niedokładny. Podaj inne wyrazy z podobnym znaczeniem.

4. Jakie znaczenie może mieć wyraz *jeden*?

5. Wyszukaj w tekście wszystkie rzeczowniki w liczbie mnogiej; oznacz ich przypadek; następnie powiedz te rzeczowniki w mianowniku liczby pojedynczej. Czy nasuwa ci się więcej wyrazów, których nie można użyć w liczbie pojedynczej?

Cwiczenie 16

Wybierz sobie jakikolwiek przedmiot i powiedz o nim zdanie nierozwinięte. Rozwiń podmiot tego zdania przez dodanie przydawki. Rozwiń orzeczenie tego zdania przez dodanie okolicznika.

Jaką jeszcze część zdania poznałeś? Podaj zdanie, w którymbyś jej użył.

Cwiczenie 17

Jaką częścią mowy wyrażasz najczęściej podmiot zasadniczy? Jaką orzeczenie zasadnicze? Jaką dopełnienie? Jaką przydawkę? A jak wyraża się okolicznik?

Cwiczenie 18 Pożegnanie syna

Niepostrzeżenie niby na skrzydłach jaskółki przeleciał czas popołudniowy. Spożyto niewykwintny obiad. Zaraz po obiedzie zajechały przed ganek sannie. Powoził Michcik, który miał odwieźć panicza do Kielc. Rafał Olbromski sam pakował rzeczy i bieliznę syna Huba w kuferek drewniany. Układał wszystko pieczołowicie, po stokroć oglądając rzecz każdą. Dawał rady, nauki, napomnienia, rzucał krótkie pociechy i wesołe żarty, za którymi pełno było gorących łez... Wyniesiono kuferek i umieszczono na koźle koło Michcika. Włochate konie fernalskie dymły się na zimnie i pokrywały się osędzielizną. Stary sługa Michcik siedział nieruchomo, wyprostowany na koźle, w kożuchu, pokrytym szarem suknem wojskowym i w baranej czapce, przypominającej grenadjerską bermycę. Hub po sekretnych płaczach zdobył się na odwagę i spokój. Uśmiechał się nawet i żartował, gdy go sadowiono w siedzeniu i gdy ojciec otulał mu nog kożuchem. Olbromski raz jeszcze przycisnął dziecko do piersi i kazał ruszać. Dzwonek zawieszony u dyszla zadźwięczał; kute sannie zaskrzypiały na chwytającym po odwilży przymrozku. Wnet sannie zjechały z pochyłości wzgórz.

Żeromski

1. Podkreśl zdania pojedyncze.
2. Wybierz z nich po kilka przykładów przydawki, dopełnienia i okolicznika.
3. Przepisz do zeszytu zdania współrzędnie złożone.
4. W zdaniach podrzędnie złożonych odczytaj zdanie główne i postaw stosowne pytania o zdania poboczne.
5. Wybierz z tekstu zdania bezpodmiotowe.
6. Wyszukaj w tekście czasowniki: o każdym powiedz, jaką jest formą czasownika i jaką częścią zdania.

Cwiczenie 19 Kruk i lis

Bywa często zwiedzionym,
Kto lubi być chwalonym.
Kruk miał w pysku ser ogromny.
Lis niby skromny
Przyszedł do niego i rzekł — „Miły bracie,
Nie mogę się nacieszyć, kiedy patrzę na cię.
Cóż to za oczy?
Ich blask aż mroczy.
Czyż można dostać
Takową postać?
A pióra jakie?
Lśniące, jednakie.
A jeśli nie jestem w błędzie,
Pewnie i głos śliczny będzie“.
Więc kruk w kantaty; — skoro pysk rozdziawił,
Ser wypadł, lis go porwał i kruka zostawił.

Krasicki

1. Podkreśl zdania podrzędnie złożone.
2. W każdym z nich wyszukaj zdanie podrzędne.

3. Wymień spójniki, które łączą zdanie podrzędne z nadrzędnym.

4. Wyszukaj wszystkie inne spójniki.

5. Podaj z tego tekstu parę przykładów równoważników zdania.

6. Podaj z tekstu przykład zdania oznajmującego, pytającego, wykrzyknikowego.

7. Wskaż osobę, liczbę i stronę wszystkich orzeczeń zasadniczych.

Ćwiczenie 20

Sieroty

Wieczór.

Wszyscy zebrani w drugim pokoju naokoło stołu kończą herbatę. Anatolek zatopiony jest przytem w „Tajemniczej wyspie“, w tomie drugim, podczas gdy siedzący obok niego Leonek zaczął właśnie „Tajemniczą wyspę“, tom pierwszy.

Anatolek odrywa się kiedy niekiedy, aby przekonać się, czy powieść ta nadzwyczajna robi takie samo, jak i na nim, wrażenie.

— Już wszedł kapitan Nemo? — pyta.

— Nie jeszcze.

— A gdzie jesteś?

— Jak im brakuje powietrza w tej żelaznej izbie.

— To zaraz będzie i kapitan Nemo.

Po chwili pyta:

— A co! Ładnie?

— Ba! — odpowiada krótko, ale wymownie, Leonek.

Henio skończył swą szklanekę herbaty.

— Chcesz jeszcze? — pyta Bronia.

— Nie.

Po chwili zwraca się do siostry.

— Dziś sobota, prawda?

— Prawda.

— To jutro będzie niedziela.

— Niedziela.

— To będzie legumina na obiad?

— Będzie. A jaką chcecie leguminę?

Henio prędko odpowiada:

— Ja powiem cały obiad.

— No, powiedz...

— Na pierwsze: faworki.

— Dobrze. Cóż dalej?

— Na drugie... na drugie... — namyśla się — naleśniki z wiśniami.

— Dobrze, naleśniki z wiśniami. A co na leguminę?

— Krem.

Bronia zwraca się do braci, zatopionych w „Tajemniczej wyspie“.

— Słuchajcie, Henio ułożył obiad na jutro.

Chłopcy podnoszą głowy.

Bronia powtarza im „menu“ Henia.

Anatolek uśmiecha się i wraca do „Tajemniczej wyspy“... W. Kosiakiewicz

1. Podkreśl równoważniki zdania.

2. Dowolnie wybrane zdanie pojedyncze podziel na części i nazwij je.

2. Wybierz z tekstu przykład partykuły i wykrzyknika; powiedz kilka własnych zdań, używając wykrzyknika.

4. Przytocz z tekstu przykłady zdania pytającego i rozkazującego.

5. Wypisz z tekstu wszystkie imiona własne; w którym użyte przypadku? jaką mają końcówkę?

Część druga

Wiadomości o gwarach polskich**1. Gwary**

Pewnie już wiesz, że nie wszyscy Polacy mówią zupełnie tak samo po polsku. Może zauważyłeś, że już w sąsiedniej wsi, czy mieście, wymawiają jakoś inaczej, niż ty, albo i całkiem innych, czasem niezrozumiałych dla ciebie, używają wyrazów. Jeżeli pochodzisz z zachodu, północy i środkowej Polski, a pojechałbyś w Tatry i wdał się w rozmowę z góralami, zrazu niewiele tyłkobyś ich rozumiał. Jeżeli pochodzisz z Kaszub, a chciałbyś swoją mową codzienną dogadać się w Warszawie, napotkałbyś pewne trudności. Może też zauważyłeś, że polskie wypisy, podręczniki szkolne innym trochę językiem są napisane, niż ten, którego używasz ty i twoja rodzina. Pochodzi to właśnie stąd, że jest wprawdzie jeden polski język, ale dużo w nim odmianek, które szczególnie wyraźnie zaznaczają się okolicami: inaczej się mówi na Śląsku, inaczej w Małopolsce, znów inaczej w Wielkopolsce, inaczej na Mazowszu, a jeszcze inaczej na Kaszubach. Te odmiany języka polskiego nazywają gwarami. Poniżej znajdziesz przykłady różnych gwar według „Wyboru polskich tekstów gwarowych“ K. Nitscha (str. 15, 47, 43, 146, 161, 182, 190, 219).

2. Język ogólnopolski, literacki

Może nieraz w szkole zwracają ci na to uwagę, że mówisz gwarą, każą ci zmienić wymowę, zalecają użyć innego wyrazu. A jakaż to ma być wymowa, jaki ma być ten wyraz? Nie weźmiesz go z innej gwary, ale z języka ogólnopolskiego. Wszyscy bowiem wykształceni Polacy starają się mówić jedynym wspólnym językiem i tego to języka ogólnopolskiego uczy cię właśnie szkoła. A że tego języka używa się też w książkach, w dziennikach, w urzędowych ogłoszeniach, w teatrze i t. d. i t. d., dbając o jeszcze większą jego poprawność, nazywają go językiem literackim.

3. Śląsk

Jedyn siedlauk¹ miał krowy. Rano jak szły dziwky dojić, to ty krowy niy miały nic. A dziwky nie wiedziały, co to jest z tymi krowama. I dały pozór. Wraz widziały, iż tam cojś lejzie do chlywa². A to była sumsiadka. I to dały pozór, co una bydzie robić. Sumsiadka siedła pod krowy i dojyla jy na lewym boku. Ale jak wi-

Jeden wieśniak miał krowy. Gdy rano szły dziewczki doić, to te krowy nic nie miały. I dziewczki nie wiedziały, co jest z temi krowami. I uważały. Właśnie widziały, że tam coś lezie do obory, a to była sąsiadka. I uważały, co ona będzie robić. Sąsiadka siadła pod krowy i doiła je na lewym boku. Ale gdy widziała, że tam ktoś za nią idzie do

¹ u — niezgłoskotwórcze u, czytaj jak u w wyrazach *au-to*, *Europa*, *Au-gust*, *au-tor* i t. p.

² tu „obora“.

działa, że tam gdojs za niu idzie do chlywa, to sie zlynkła. A na drugi dziyń umrzyła. W tym dniu to krowy nie dały mlyka, yny krew. I ludzie prawiyli, iż ta sumsiadka poczarowała ty krowy.

obory, to się zlekła. A na drugi dzień umarła. W tym dniu to krowy nie dały mleka, tylko krew. I ludzie mówili, że ta sąsiadka zaczarowała te krowy.

4. Małopolska

a) Okolice Limanowy

Uocię mio³ takik trzok synów. Dwok mio³ takik mądryk, co posali uowce, a trzeci by³ taki, co siodo³ zawdy w popiele na piecu. I potem jednego razu matka mu powiada: byś szłoz z tego pieca, wyniósbyś śnirodanie tym dwom. Nastrojija mu śnirodanie do takik gornecków dwok i chleba pod pazuche mu da³ pu³ i kozo³ mu niś to śnirodanie tym dwom. I on idzie, zaroz by³ blisko most, i sed bez ten most, by³ w tym moście dziura.

Ojciec miał takich trzech synów. Dwóch miał takich mądrych, co pasali owce, a trzeci był taki, że siadał zawsze w popiele na piecu. I potem jednego razu matka mu powiada: Żebyś zlazł z tego pieca, wyniósłbyś śnirodanie tym dwom. Przygotowała mu śnirodanie do takik dwóch garnuszków i pół chleba dała mu za pazuchę i kazała mu nieść to śnirodanie tym dwom. I on idzie, zaraz był blisko most, i szedł przez ten most, była w tym moście dziura.

³ u — czytaj jak u w *au-to*, *Eu-ropa*.

I zatko³ tym chlebem tę dziurę, i potem sie ozpedziyu, przeskocyu przez tę dziurę, skoro tym chlebem zatko³. Potem sie uobezrou i uzrou cień, no ji z tyk gornecków potym bro³ i dawou temu ciniowi.

I zatkał tym chlebem tę dziurę i potem się rozpedził, przeskoczył tę dziurę, gdy tym chlebem zatkał. Potem się obejrzał i ujrzał cień, no i z tych garnuszków potem brał i dawał temu cieniowi.

b) Zakopane

Seł se Sabała w górak i wracoł z gór, i seł ta w Pysnyj w dolinie Kościeliskij. Poseł sie ta troche wykurować, bo mu ta jakosi niedobrze belo, i wracał z tyk gór i prziseł na Kiry i spotykoł sie z Wojtkem Matejom. Przywitali sie i pyto sie go Mateja, skąd idzie. „A jo beł haw w górak, bełek sie troche wykurować, bok ta jakisi niebardzo zdrowy, alek sie ta wykurował na tyj żyntycy⁴ i na oscypkak⁵...“

Szedł sobie Sabała w górach i wracał z gór, i szedł Pyszna⁶ w dolinie Kościeliskiej. Poszedł się tam troche leczyć, bo mu jakoś było niedobrze, i wracał z tych gór i przyszedł na Kiry i spotkał się z Wojtkiem Mateją. Przywitali się i pyta się go Mateja, skąd idzie. „A ja byłem tam w górach, byłem się troche leczyć, bom ta jakiś niebardzo zdrów, alem się uleczył na tej żętycy i oszczypkach.“

⁴ żętyca — serwatka z mleka owczego.

⁵ oszczypek — ser owczy.

⁶ Pyszna — hala w dolinie Kościeliskiej.

5. Wielkopolska

a) Okolice Wągrowca (ok. 60 km na północny wschód od Poznania)

Żyli sobie dziad i baba, byli bardzo⁷ biydni. Razu pewnygu wyszedł dziad, aby żebrać, i przyszedł dno pewnygu gospodarza, chtory kciou zabić ketra, i rzek do niego: „Niy zabijecie tegu psa, tylkno dejcie gu mnie“. I wzion tegu psa, i szed dali. Puetym przyszed dno drugiygu gospodarza, chtorny kciou zabić kęta. I rzek, że niy mo zabijać tegu kęta, tylkno mo dać uynymu. I tedy żebrok wzion kęta i psa i puoszed dno baby. Uyna rzekna mu: „Som niy mosz cno żryć i jeszczy spruowodzosz psa i kęta. „A uyn rzek: „Tno mi sie na cnoś przydo.“ Puetym wyszed. (Istotnie pies i kot odwdzięczyły się dziadowi i pomogły mu do zdobycia u djabła zaczarowanego pierścienia, który dawał, czego dusza zapragnęła.)

Żyli sobie dziad i baba, byli bardzo biedni. Pewnego razu wyszedł dziad, aby żebrać, i przyszedł do pewnego gospodarza, który chciał zabić psa, i rzekł do niego: „Nie zabijajcie tegu psa, tylko dajcie go mnie“. I wziął tego psa i szedł dalej. Potem przyszedł do drugiego gospodarza, który chciał zabić kota. I powiedział, że nie ma zabijać tego kota, tylko ma jemu dać. I wtedy żebrak wziął kota i psa i poszedł do żony. Ona mu rzekła: „Sam nie masz co żreć i jeszcze sprrowadzasz psa i kota“. A on powiedział: „To mi się na coś przyda.“ Potem wyszedł.

⁷ u — czytaj jak u w *au-to*, *Eu-ropa*.

b) Okolice Inowrocławia

Jedyn uociec miou trzech synów. Dwóch mundrech paśli krowy, a tyn guupi jym uobiod nosiyu. Zaś na jarmak to uociec powiedziou do tego mundrygo: „Weź krowe ji za nium żundej sto talarów“. Ji un zaprowadziyu te krowe ji mu sto talarów nicht nie chciou dać. Ji zaś jum przyprowadziyu do dumu. Zaś uociec posuou tego drugigo mundrygo ji kozou mu tyż tyle żundać, co tymu pirszymu. Ale za nium sto talarów nicht nie chciou dać ji przyprowadziyu jum do dum. Ji tero posuou tego guupigo... Ji zaś prowadziyu te krowe ji przechodziyu kole krzyża ji na tym krzyżu była chorungiewka. Ale un powiado do ty chorungiewki: „Doś my dasz za te krowe?“ A ta chorungiewka uodpowiado: firut! firut! Zaś un te krowe uwiunzou do tego krzyża ji poszed do dumu.

Pewien ojciec miał trzech synów. Dwóch mądrych pasio krowy, a ten głupi obiad im nosił. A na jarmark to ojciec powiedział do tego mądrego: „Weź krowę i żądaj za nią sto talarów“. I on zaprowadził tę krowę i nikt mu nie chciał dać za nią stu talarów. I znów ją przyprowadził do domu. Ojciec znów posłał tego drugiego mądrego i kazał mu też tyle żądać, co temu pierwszemu. Ale za nią stu talarów nikt nie chciał dać i przyprowadził ją do domu. I teraz posłał tego głupiego... I znów prowadził tę krowę i przechodził koło krzyża, a na tym krzyżu była chorągiewka. A on powiada do tej chorągiewki: „Dość mi dasz za tę krowę?“ A ta chorągiewka odpowiada: firut! firut! On zaś tę krowę uwiązał do tego krzyża i poszedł do domu.

6. Mazowsze

a) Okolice Warszawy

Jedan (jeden) chłop wióz do miasta psanica (pszenicę). Chłopoka posadziuę z tyęu, zeby pilnowu. Kiedy jus dojazdali (dojeżdżali) do Warsiawy, to chłopok widzi, ze sie worek rozpruę i psenica sie sypie. Woęo (woła) na uojca: „Tatulu, prusy!“ A uojciec sie wcale nie uoglundu i mówi: „Cichoj, bo to Warsiawa, nie Prusy⁹; ludzie bandu sie z nas śmiać!“ Chłopak pomysłuę, ze to moze trzeba, zeby sie prusyęo, ji nic jus sie nie uodzywoę. Jak dojechali do męyna, to w worku nie zostauęo nic, bo sie wszystko psanica wysypauę na sosa (szosę, gości-niec).

b) Okolice Ostrołęki, gdzie puszcza Myszyńska, w której mieszkają Kurpie

Dziankuje woma krewni, sumsiedzi i sumsiadki, zeście sie tak psianknie zgrupadzili na od-zie-dzenie tygo aktu weselnygo! Dziankuje woma druzbozie za usęugi¹⁰ w dniu dzisiejsym! Dziankuje woma siostry i druchanki i towarzy-ski, z chtornyni panna męodo tyle lot scansli-zie spandzię! Juz te-

Dziankuje wam krewni, sąsiedzi i sąsiadki, zeście się tak pięknie zgrupadzili na odwie-dzenie tego aktu weselnego! Dziankuje wam druzbowie za usęugi w dniu dzisiejszym. Dziankuje wam siostry i druchny i towarzyszki, z którymi panna młoda tyle lat szczęśliwie spē-dziła! Już teraz opu-

⁹ Prusy: nazwa miejscowości.

¹⁰ u — czytaj jak u w *au-to*, *Eu-ropa*.

roz uopusco wase towa-rzystwo i wstampuje w stan mauzański, co daj Panie Jezusie scan-slizie. Amen.

szcza wasze towarzystwo i wstepuje w stan mał-żeński, co daj Panie Je-zusie szczęśliwie. Amen.

7. Kaszuby

Wiersz Budzysza. Czytając, akcentuj pierw-szą sylabę wyrazu.

Żebem jo wiedzoł, jaką też piesnią
 Ceche te bore szepcą...
 Żebem jo rozmniol frantówkę wczesną
 Ciede ją skowrońk zwoni...
 Żebem jo uzdrzoł w jezora grunce
 Co też tam wjedno płacze
 Przed czym sę lęko bioluchne słuńce
 W zapadłym knieji norce
 Żebe mnie w dusze cechuško grał
 Nute muzeci Lali
 Żebe mnie w złotą bojkę sę stał
 O dawnech dziejach godcie,
 Żebem jo boczeł nad swiatem spięcym,
 Jak cie ten mniesąc bładę —
 To jo bem spiewoł głosem zgrzmnięcym
 Spiewę tobie kraju moj:
 Spiewę wielgę, spiewę downę
 Zaboczaną, ale słownę —
 Srebnę tęczę bem opasoł zemnię
 I jak deszcze w zezny moj
 Sołbem wszęde piesni semnię.
 Żebym ja wiedziol, jaką też piesnią
 Te ciche bory szepcą,
 Żebym ja rozumial wczesną piosnkę,

Kiedy ją skowronek wydzwania,
 Żebym ja ujrzał na dnie jeziora,
 Co też tam ciągle płacze,
 Czego się lęka bieluchne słońce
 W zapadłym kącie kniei,
 Żeby mnie w duszy cichutko grały
 Nuty muzyki Lali (fantastyczna postać).
 Żeby mi złotą bajką się stały
 O dawnych dziejach powiastki,
 Żebym ja baczył nad śpiącym światem,
 Jak kiedy ten miesiąc blady,
 Tobym śpiewał grzmiącym głosem
 Pieśń tobie kraju mój!
 Pieśń wielką, pieśń dawną,
 Zapomnianą ale sławną,
 Srebrną tęczą opasałbym ziemię
 I jak deszcze w żyzny maj
 Siałbym wszędy pieśni ziarno.

8. Zakończenie

Widzisz na tych przykładach, jaka jest różnorodność gwar polskich. Nie należy tedy szydzić z innej gwary, bo ona jest równie dobra, jak pozostałe, a równie droga temu, kto nią mówi, jak tobie twój język. Powinieneś starać się opanować możliwie pewnie język ogólnopolski, ale to nie ma cię zniechęcać do własnej gwary, której należy się od ciebie szacunek i przywiązanie.

Część trzecia

Wiadomości gramatyczne z lat poprzednich

A) Spis wiadomości w porządku alfabetycznym

Bezokolicznik	20
Bierna strona	25
Czasownik	18
Czasy	23
Czynna strona	25
Deklinacja	14
Dokonana postać	26
Dopełnienie	45
Formy osobowe czasownika	19
Głoska	1
Imiesłów przymiotnikowy	21
Imiesłów przysłówkowy	22
Konjugacja	27
Końcówka	17
Liczba pojedyncza i mnoga	7
Liczebnik	13
Litera	1
Mnoga liczba	7
Niedokonana postać	26
Nieodmienne wyrazy	5

Nierozwinięty podmiot	38
Nierozwinięte orzeczenie	38
Odmienność wyrazów	5
Okolicznik	44
Określenia	42
Orzeczenie	37
Orzeczenie nierozwinięte lub rozwinięte	38
Orzeczenie zasadnicze	39
Orzekający tryb	24
Osoby	19
Oznajmujące zdanie	35
Partykula	33
Podmiot	37
Podmiot rozwinięty lub nierozwinięty	38
Podmiot zasadniczy	39
Pojedyncza liczba	7
Postać dokonana i niedokonana	26
Przydawka	43
Przyimek	30
Przymiotnik	9
Przymiotny zaimek	12
Przypadek	15
Przypuszczający tryb	24
Przysłowny zaimek	29
Przysłówek	28
Pytające zdanie	35
Rodzaj	10
Rodzaje zdań	35
Rozkazujące zdanie	35
Rozkazujący tryb	24
Rozwinięte orzeczenie	38
Rozwinięty podmiot	38
Równoważnik zdania	36
Rzeczownik	6

Rzeczowny zaimek	8
Samogłoska	3
Spójnik	31
Spółgłoska	3
Stopień przymiotnika	11
Strony	25
Sylaba	20
Temat	16
Tryby	24
Wykrzyknik	32
Wykrzyknikowe zdanie	35
Wyraz	4
Zaimek przymiotny	12
Zaimek przysłowny	29
Zaimek rzeczowny	8
Zasadnicze orzeczenie	39
Zasadniczy podmiot	39
Zdanie	34
Zdanie bezpodmiotowe	40
Zdanie główne	50
Zdanie oznajmujące	35
Zdanie poboczne	50
Zdanie podrzędnie złożone	47
Zdanie pojedyncze	46
Zdanie pytające	35
Zdanie rozkazujące	35
Zdanie współrzędnie złożone	48
Zdanie wykrzyknikowe	35
Zdanie złożone	46
Zdanie złożone z kilku zdań	49
Związki w zdaniu	41

B) Szczegółowy przegląd

I. Nauka o głosce

1. Głoska i litera

W wymówionym wyrazie *o* znajduje się jedna tylko głoska *o*; w wyrazie *on* są dwie: *o-n*; *oni* trzy: *o-ń-i*; *mieścina* siedem: *m-e-ś-ć-i-n-a*. Chcąc wydzielić głoski z wyrazu, musi się go nagłos powiedzieć i wymawiać pokolei te głoski, które poddaje ucho. Widać bowiem już z tych przykładów, że co innego litery wyrazu napisanego, a co innego głoski wyrazu wymówionego. Liter jest nieraz w wyrazie więcej niż głosek, bo jedną głoskę trzeba oznaczyć aż dwiema literami, np. głoskę *cz* literami *ce*, *zet* np. *czekam*, głoskę *ś* literami *es*, *i*, np. *siano*; nieraz jedną głoskę oznaczamy w piśmie aż trzema literami, np. w wyrazie *dzień* głoskę *dź* oznaczają litery *de*, *zet*, *i*. Wymieniając głoski danego wyrazu, mówi się też *c*, a nie *ce* — *b*, a nie *be* — *z*, a nie *zet* i t. d. Albowiem: *ce*, *be*, *zet* i t. p. to są nazwy liter, ale nie brzmienia głosek. Nie należy nigdy mieszać głosek i liter: głoski uchem się słyszy, litery okiem ogląda, głoski się wymawia, litery pisze.

2. Sylaba

Kiedy wymawia się powoli dłuższy wyraz, słychać, że on się rozpada na części, np. *szko-ła*; *u-czeń*; *so-bo-ta*; *po-nie-dzia-tek*. Te części wymawianego wyrazu nazywa się sylabami (zgłoskami). Czasem jedna sylaba jest już wyrazem, np. *a*, *on*, *dom*, *pies*, *dzień* i t. p.

3. Samogłoska i spółgłoska

Taka głoska, która sama może stanowić sylabę, nazywa się samogłoską. W języku pol-

skim są samogłoski *a*, *e*, *ę*, *i*, *y*, *o*, *a*, *u*, pisane też niekiedy *ó*. Wszystkie inne głoski nazywają się spółgłoskami.

II. Nauka o wyrazie

4. Wyraz

W mowie posługujemy się najrozmaitszemi wyrazami. Np. *szkoła*, *uczeń*, *nauczyciel*, *tablica*, *czarny*, *wysoki*, *polski*, *chodzić*, *biegam*, *prędko*, *pięć*, *pierwszy*, *ja*, *nasz*, *tu*, *przy*, *na*, *i*, *ale*, *że*, *ach*, *hej* i t. p., to są wyrazy. W języku jest mnóstwo wyrazów. Wszystkie wyrazy polskie z podaniem, co znaczą, znaleźć można w słownikach języka polskiego; wskazówek, jak się wyrazy pisze, udziela słownik ortograficzny.

5. Odmiennosc i nieodmiennosc wyrazów

Są jedne wyrazy, jak np. rzeczowniki, przymiotniki, niektóre zaimki, które mogą zmieniać swą postać w przypadkach, albo czasowniki — w osobach. Inne wyrazy, np. *tu*, *dobrze*, *och*, i t. p. występują zawsze w jednej i tej samej postaci. Stąd powiadamy, że jednym wyrazom właściwa jest odmiennosc, albo że są odmienne, innym znowu właściwa jest nieodmiennosc, czyli są nieodmienne.

6. Rzeczownik

Wśród wyrazów spotyka się dużo takich, któremi można odpowiedzieć na pytanie *kto? co?* (*kogo? czego? komu? czemu? kim? czem?*), np. *ojciec*, *matka*, *brat*, *siostra*, *nauczyciel*, *książka*, *zeszyt*, *pióro*, *ołówek*, *ławka* i t. p. Nazywają się one rzeczownikami, bo wiele z nich oznacza rzeczy, np. *kapelusz*, *ubranie*, *kamień*,

gąbka i t. p. Ale rzeczowniki oznaczają także ludzi, np. *stryj, ksiądz, żołnierz*; zwierzęta, np. *wilk, lis, pies*; owady, np. *mucha, komar*; drzewa, np. *dąb, kasztan*; kwiaty, np. *róża, blawatek*; wreszcie inne, np. *grzeczność, zaleta, prawda, nauka, liczenie* i t. d. i t. d.

Wśród rzeczowników wyróżniają się te, które służą do oznaczania pojedynczych ludzi, zwierząt, miast, wsi, gór, rzek i t. d. Takie rzeczowniki nazywają się imionami własnymi, np. *Piotr, Mickiewicz, Burek, Mruczek, Krasula, Warszawa, Zawrat, Wisła* i t. p. W piśmie odznaczają się tem, że się je rozpoczyna wielką literą.

7. Liczba pojedyncza i mnoga

Rzeczownik oznacza jedną osobę, rzecz i t. d., np. *matka, okręt*, i wtedy powiadamy, że jest w liczbie pojedynczej; albo też oznacza więcej osób, rzeczy i t. d., np. *matki, okręty*, i wtedy powiada się, że jest w liczbie mnogiej.

8. Zaimek rzeczowny

Są wyrazy, które odpowiadają na pytania *kto? co?* i t. d., jak rzeczowniki, ale mają znaczenie ogólniejsze, mniej wyraźne niż one i dlatego można ich użyć zamiast różnych rzeczowników. Np. *on* zamiast *chłopiec, pies, olówek*; *ona* zamiast *dziewczynka, książka*; *ktoś* zamiast jakiegokolwiek rzeczownika oznaczającego człowieka. Są to zaimki rzeczowne. Należą do nich także: *ten, ów, nikt, nic, ja, ty, my, wy, siebie, sobie, się*, wreszcie wyrazy, któremi pytamy o rzeczowniki i zaimki rzeczowne: *kto, kogo, komu, kim, co, czego, czemu, czem?*

9. Przymiotnik

Wśród wyrazów spotykamy wiele takich, któremi można odpowiedzieć na pytanie *jaki? jaka? jakie?* np. *dobry ojciec, ładna książka, polskie zadanie, uczniowskie obowiązki* i t. p. Oznacza się niemi właściwość (przymiot) osoby, rzeczy i t. d., a nazywa przymiotnikami.

10. Rodzaj

Są trzy rodzaje rzeczownika: męski, np. *dobry ojciec, słodki cukier*; żeński, np. *dobra matka, ciekawa książka*; nijaki, np. *dobre dziecko, polskie zadanie*. Przymiotnika można użyć w każdym z tych trzech rodzajów, a jest on męski, żeński lub nijaki zależnie od rodzaju rzeczownika, do którego należy.

11. Stopień przymiotnika

Przymiotnik ma trzy stopnie: równy, np. *stary, dobry*; wyższy, np. *starszy, lepszy*; najwyższy, np. *najstarszy, najlepszy*.

12. Zaimek przymiotny

Są wyrazy, które stoją przy rzeczowniku i odpowiadają na pytanie *jaki? jaka? jakie?*, ale mają znaczenie ogólniejsze, mniej wyraźne niż przymiotnik, np. *taki, jakiś, taki sam*. Są to zaimki przymiotne. Odpowiadają one także na pytanie *który?* np. *ten, tamten, pewien, inny, wszystek*, oraz *czyj?* np. *mój, twój, nasz, wasz, swój, czyjś, niczyj*.

13. Liczebnik

Wyrazy, któremi można odpowiedzieć na pytania: *ilu?* np. *pięciu, stu, tysiąc* (ludzi, żołnierzy); *ile?*

np. *pięć, sto, dwieście, pięćdziesiąt sześć, tysiąc* (jabłek, domów); *który* (z rzędu)? np. *piąty, setny*, nazywają się liczebnikami, ponieważ oznaczają liczbę lub następstwo liczbowe.

14. Deklinacja

Ten sam rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik może wystąpić w 7 rozmaitych przypadkach liczby pojedynczej i tyluż przypadkach liczby mnogiej. Tę odmianę przez przypadki nazywamy deklinacją.

15. Przypadek

Każdy przypadek ma swoją nazwę, a rozpoznać go łatwo po pytaniu, na które odpowiada: *kto? co?* — mianownik; *kogo? czego? czyj?* — dopełniacz; *komu? czemu?* — celownik; *kogo? co?* — biernik; *kim? czym?* — narzędnik; *(o) kim? (o) czym?* — miejscownik; *wołając* — wołacz.

16. Temat

Tematem jest początkowa część odmieniającego się wyrazu, która zawiera jego znaczenie i jest we wszystkich przypadkach taka sama lub podobna. Np. tematem rzeczownika *dusza* jest częśćka *dusz-* (*dusz-a, dusz-y*). Tematem rzeczownika *koło* jest *koł-* lub *kol-* lub *kół-* (*koł-a, kol-e, kół-ø*); tematem przymiotnika *obcy* jest *obc-* (*obc-emu, obc-ych*), przymiotnika *stary* — *star-* lub *starz-* (*star-ego, starz-y*); tematem zaimka *nasz* jest *nasz-* lub *naś-* (*nasz-emu, nasz-y mi, naś-i*). Chcąc znaleźć temat jakiegoś rzeczownika, przymiotnika, zaimka, liczebnika, trzeba zestawić kilka jego przypadków i wyszukać ich początkową część wspólną, która za-

wiera znaczenie wyrazu, a ma to samo brzmienie (u niezmiennotematowych) lub podobne (u zmiennotematowych).

17. Końcówka

Końcówka jest końcową częścią odmieniającego się wyrazu, dodaną do jego tematu; w przypadkach podanych jako przykład w ustępie 16 są następujące końcówki: *-a, -y, -a, -e, -ø, -emu, -ych, -ego, -y, -emu, -ymi, -i*.

18. Czasownik

Wyraz, którym można odpowiedzieć na pytanie *co robię?* np. *piszę*, lub na pytanie *co się ze mną dzieje?* np. *choruję*, nazywa się czasownikiem. Czasownik oznacza czynność (pytanie: *co robię?*) lub stan (pytanie: *co się ze mną dzieje?*).

19. Formy osobowe czasownika

Czasownik ma trzy osoby w liczbie pojedynczej i trzy osoby w liczbie mnogiej. Osoby pierwszej używam, kiedy mówię o sobie, np. *czytam, choruję*, — lub o sobie i tych, co są razem ze mną, np. *czytaliśmy, zachorujemy*. Osoby drugiej używam, mówiąc o tym, do kogo (lub czego) się zwracam, np. *czytasz, chorujesz, czytaliście, zachorujecie*. Zresztą używamy osoby trzeciej, mówiąc o kimś, lub o czemś, co wykonuje pewną czynność lub znajduje się w pewnym stanie, np. *czyta, chorował, czytały, zachorują*.

20. Bezokolicznik

Taką formę, jak np. *mówić, chodzić, skakać, biec, leżeć, siedzieć, opowiadać*, — która oznacza czynność lub stan, tylko nie mówi, kto (co) czynność wykonu-

je, albo z kim (czem) się coś dzieje, nazywa się bezokolicznikiem; jest on nieodmienny.

21. Imiesłów przymiotnikowy

Taką formę, jak np. *mówiący, chodzący, skaczący, leżący, siedzący, opowiadany, pochwalony, ukryty*, — która oznacza czynność lub stan, będące czyjąś właściwością, np. *czytający chłopiec, ścięty kwiat, oprawiona książka*, odpowiada na pytania: *jaki? jaka? jakie?* i odmienia się przez przypadki, nazywa się imiesłowem przymiotnikowym.

22. Imiesłów przysłówkowy

Taką formę, jak np. *mówiąc, chodząc, skacząc, leżąc, siedząc, pochwaliwszy, ukrywszy, zaniósłszy* — nazywamy imiesłowem przysłówkowym. Oznacza ona czynność lub stan, które towarzyszą innej czynności (stanowi) i dlatego łączy się w związek z innym czasownikiem (w formie osobowej, bezokoliczniku, imiesłowie przymiotnikowym), np. *leżąc, czytałem; napisawszy zadanie, wyszedłem; czytając, zasnąłem; upadłszy, złamałem rękę*. Jest nieodmienna. Imiesłów przysłówkowy na *-ąc* oznacza czynność (lub stan) równoczesną z inną czynnością, np. *Idąc do miasta, rozmawiałem z kolegami. Jadąc na ferje, zwiedzę Warszawę*. Imiesłów przysłówkowy na *-szy* oznacza czynność (stan) wcześniejszą od innej czynności, np. *Napisawszy zadanie, poszedłem do miasta. Przeczytawszy książkę, zabiorę się do zadań*.

23. Czasy

Są trzy czasy czynności lub stanu, o którym mówi czasownik: *teraźniejszy*, np. *piszę, choruję*;

przeszły, np. *pisalem, chorowałem*; *przyszły*, np. *będę pisać lub napiszę, będę chorować lub zachoruję*.

24. Tryby

Sposób mówienia o czynności (stanie) nazywa się trybem czasownika. Forma np. *czytasz, siedzicie, opowiada, rysujemy, kupicie, przyjdą* — nazywa się formą trybu orzekającego; w niej mówi się w zwyczajny sposób o czyjejs czynności (stanie). Forma np. *czytaj, siedzicie, niech opowiada, rysujmy, kupcie, niech przyjdą* nazywa się formą trybu rozkazującego; w niej mówimy najczęściej o takiej czynności (stanie), której chcemy, życzymy sobie, i dlatego rozkazujemy, żeby się stała. Niekiedy nie jest to rozkaz, tylko prośba, np. *Pożycz mi pióra. Odwiedź mnie*. Forma np. *pracowałbym, chodziłbyś, odpowiedziałaby, bawilibyśmy się, szylibyście* — nazywa się formą trybu przypuszczającego; mówi się w niej w sposób tylko przypuszczalny o takiej czyjejs czynności (stanie), której niema, ale która mogłaby albo powinna być.

25. Strony

Porównując np. *Chłopiec złapał motyla* i *Motyl został złapany przez chłopca*, widzimy, że w pierwszym zdaniu czasownik oznacza czynność chłopca, w drugim zaś *został złapany* oznacza stan motyla wywołany czynnością chłopca. Forma czasownika, która uwydatnia właśnie, że stan jakiej osoby, rzeczy i t. d. został wywołany czyjąś czynnością, nazywa się formą strony biernej, np. 1. *jestem chwਾਲony*; 2. *zeszyt był poplamiony*; 3. *zostaniemy wybrani*; 4. *będziecie wezwane*; 5. *być pokrzywdzonym*; 6. *będąc oskarżonym*; 7. *przeczytana książka*; 8. *rozdarty papier*.

Natomiast forma czasownika, która: a) oznacza czynność np. *piszę, piszący, pisać*; lub b) oznacza stan, ale nie uwydatnia, że go wywołała czyjaś czynność np. *leżą, leżący, leżeć*; *plonie, plonąć*; *wisząc* i t. p. nazywa się formą strony czynnej.

Jak widać z przykładów, forma strony biernej jest najczęściej dwuwyrazowa (1—6), a tylko imiesłów przymiotnikowy strony biernej jest jedno-wyrazowy. (7—8). Form osobowych strony biernej używa się w języku polskim naogół rzadko.

26. Postać niedokonana i dokonana

Porównując np. (1) *robiłem* i (2) *zrobiłem*; (3) *ro-słem* i (4) *uroszłem*; (5) *będę się uczyć* i (6) *nauczę się*; (7) *będę rósł* i (8) *urosnę* — widzimy, że jedne czasowniki (1, 3, 5, 7) mówią o czynności (stanie) nieskończonej, inne zaś (2, 4, 6, 8) o czynności (stanie) skończonej — w przeszłości lub przyszłości. Pierwsze nazywa się czasownikami niedokonanymi, np. *mierzyć, płakać, płacić, upadać*, drugie zaś dokonanymi, np. *zmierzyć, zapłakać, zapłacić, upaść*. Formy osobowe czasowników niedokonanych mogą oznaczać czynność (stan) teraźniejszą, np. *mierzę, płaczę, płacę, upadam*; przeszłą, np. *mierzyłem, płakałem, płaciłem, upadałem*; przyszłą, np. *będę mierzył, będę płakać, będę płacić, będę upadał*. Formy osobowe czasowników dokonanych mogą oznaczać czynność (stan) przeszłą, np. *zmierzyłem, zapłakałem, zapłaciłem, upadłem*, lub przyszłą, np. *zmierzę, zapłacę, zapładę, upadnę*.

27. Konjugacja

Ten sam czasownik może wystąpić jako forma osobowa (*czytam*), bezokolicznik (*czytać*), imiesłów

przymiotnikowy (*czytający, czytany*), imiesłów przysłówkowy (*czytając*). Formy osobowe są trzy w liczbie pojedynczej i mnogiej. Czasownika można użyć w trzech czasach: teraźniejszym (*czytam*), przeszłym (*czytałem*), przyszłym (*będę czytać*); w trzech trybach: orzekającym (*czytasz*), rozkazującym (*czytaj*), przypuszczającym (*czytałbyś*). Wiele czasowników ma dwie strony: czynną (*czyta*) i bierną (*jest czytany*). Czasownikowi niedokonanemu odpowiada jakiś dokonany (np. *czytać* — *przeczytać*). Te liczne a rozmaite formy składają się na odmianę czasownika; nazywa się ją konjugacją.

28. Przysłówek

Wyraz nieodmienny, którym można odpowiedzieć na pytania: *gdzie?* np. *blisko, nisko*; *skąd?* np. *zdale, zbliska*; *kiedy* np. *wczoraj, jutro*; *jak?* np. *ładnie, cicho, prędko* — nazywa się przysłówkiem. Bardzo często łączy się przysłówek z czasownikiem, np. *mówię cicho, pójdę jutro*. Wielu przysłówek można użyć w stopniu wyższym, np. *bliżej, ciszej*, i w stopniu najwyższym, np. *najbliżej, najciszej*.

29. Zaimek przysłówny

Wyraz nieodmienny, którym można odpowiedzieć na pytania: *gdzie? kiedy? jak?*, ale w sposób mniej szczegółowy i dokładny niż przysłówkiem, np. *jak? — tak, ował, nijak*; *gdzie? — tam, tu, owdzie*; *kiedy? — wtedy, wówczas, kiedy indziej* — nazywa się zaimkiem przysłównym. Zaimkami przysłównymi są także wyrazy: *stąd, tędy, tamtędy, odtąd, dopóty, dlatego, poto*, oraz wyrazy, którymi dopytujemy się o przysłówki i zaimki przysłówne, np. *jak? gdzie? dokąd? któredy? kiedy? odkąd? dopóki? dlaczego? pogo?*

30. Przyimek

Wyraz nieodmienny, który w zdaniu stanowi całość znaczeniową z rzeczownikiem lub zaimkiem rzeczownym, np. *do, od, przy, za, w, nad, przez, o, bez* i t. p. nazywa się przyimkiem.

31. Spójnik

Spójnikiem nazywa się wyraz nieodmienny, który wiąże dwa wyrazy lub dwa zdania, np. *i, a, ale, lecz, bo, że, ponieważ, gdy, jeżeli* i t. p.

32. Wykrzyknik

Wykrzyknikiem jest wyraz nieodmienny, którym zaznaczamy w mowie radość, żal, obawę, podziw, niezadowolenie i t. p., zwracamy na siebie uwagę, np. *ach, hej, ha, och, hm, fe, hop, hola, halo* i t. p.

33. Partykuła

Partykułą nazywamy wyraz, który wzmacnia rozkaz, życzenie, np. *daj no, no daj, chodź że, chodźcież*, lub zaznacza pytanie: *czy przyjdiesz? zrobisz-li?*

III. Wiadomości o zdaniu

34. Zdanie

Kiedy mówimy: *Idę. Siadaj! Przyjdiesz? Pojadę na ferje do Zakopanego.* i t. p. wypowiadamy z d a n i a.

35. Rodzaje znaczeniowe zdań

Ze względu na treść, jaką zdanie zawiera, i zamiar, z jakim je wypowiadamy, można rozróżnić:
a) Zdanie oznajmujące, w którym mówiący spokojnie oznajmia słuchaczowi to, o czym myśli, np.

Warszawa jest stolicą Polski. Ferje zaczynają się w połowie czerwca. b) Zdanie pytające, którym mówiący dopytuje się o coś słuchacza, np. *Które miasto jest stolicą Polski? Kiedy zaczynają się ferje?* c) Zdanie rozkazujące, w którym mówiący rozkazuje, zakazuje, żąda, prosi i t. p., np. *Idźcie do domu; Bądź uprzejmy dla towarzyszy! Dziej się wola Boża!* d) Zdanie wykrzyknikowe, w którym mówiący wyraża swoją radość, smutek, trwogę, gniew i t. p., np. *Jedziemy na wycieczkę! Wszystko stracone! Dom się pali!* W piśmie zdanie orzekające oznacza kropka, rozkazujące i wykrzyknikowe bardzo często wykrzyknik pytające pytańnik. W mowie można je rozpoznać po sposobie wypowiedzenia.

36. Równoważnik zdania

Równoważnikami zdania nazywamy zwroty np. *Nauka skończona.* (= Nauka skończyła się). *Za miesiąc świadectwa!* (= Rozdadzą nam za miesiąc świadectwa!). *Bułkę.* (odpowiada ktoś na pytanie: Co chcesz na śniadanie?). *Kto tam?* (pytamy, gdy ktoś puka do drzwi). *Baczność!* (woła dowódca do oddziału). *Ostrożnie!* (np. upominamy dziecko, żeby nie upadło). *Na pomoc!* (woła ktoś w niebezpieczeństwie). — Chociaż nie są zdaniem, bo nie mają orzeczenia wyrażonego formą osobową czasownika, przecież wyrażają zrozumiale oznajmienie myśli, pytanie, rozkaz, wzruszenie osoby mówiącej.

37. Podmiot i orzeczenie

W zdaniu wypowiadamy się o kimś lub o czymś. Ten wyraz lub te wyrazy, które mówią, o kim lub o czym wypowiadamy się w zdaniu, nazywa się podmiotem. Ten wyraz lub te wyrazy, w któ-

rych wypowiadamy się o podmiocie, nazywa się orzeczeniem. Np. w zdaniu: *Ptak leci* — podmiot *ptak*, orzeczenie: *leci*; *Pociąg zajechał na stację*, — podmiot: *pociąg*, orzeczenie: *zajechał na stację*; *Dom rodziców naszego kolegi spłonął!* — podmiot: *dom rodziców naszego kolegi*, orzeczenie: *spłonął*; *Rzeka Wisła wpada do morza Bałtyckiego* — podmiot: *rzeka Wisła*, orzeczenie: *wpada do morza Bałtyckiego*.

38. Podmiot rozwinięty lub nierozwinięty, orzeczenie rozwinięte lub nierozwinięte

Podmiot wielowyrazowy nazywa się podmiotem rozwiniętym, a jednowyrazowy nierozwiniętym. W przykładach z ustępu 37 mamy podmiot nierozwinięty: *ptak*, *pociąg*; podmiot rozwinięty: *dom rodziców naszego kolegi*, *rzeka Wisła*; orzeczenie nierozwinięte: *leci*, *spłonął*; orzeczenie rozwinięte: *zajechał na stację*, *wpada do morza Bałtyckiego*.

39. Podmiot zasadniczy, orzeczenie zasadnicze

Niezbędny wyraz podmiotu rozwiniętego nazywa się podmiotem zasadniczym. W zdaniu np. *Dom rodziców naszego kolegi spłonął* — jest podmiot rozwinięty: *dom rodziców naszego kolegi*, a wśród jego wyrazów *dom* jest podmiotem zasadniczym. Niezbędny wyraz orzeczenia rozwiniętego nazywa się orzeczeniem zasadniczym. W zdaniu: *Król Jagiełło pobił krzyżaków pod Grunwaldem* jest orzeczenie rozwinięte: *pobił krzyżaków pod Grunwaldem*, a wśród jego wyrazów *pobił* jest orzeczeniem zasadniczym.

40. Zdanie bezpodmiotowe

W zdaniach np. *Piszę. Czytasz. Rysujemy. Śpiewacie* — podmiot nie jest wypowiedziany osobnym wyrazem, ale mimo to jest oczywisty. *Ja piszę. Ty czytasz. My rysujemy. Wy śpiewacie*. Z dwu zdań np. *Samolot oderwał się od ziemi. Szybko wzbił się w powietrze* — pierwsze ma podmiot *samolot*, w drugim zaś niema podmiotu, ale z treści domyślamy się, że i tu podmiotem jest wyraz *samolot*.

Bywają jednak zdania, w których niema podmiotu i nie można się go domyślić. Takie zdania nazywają się bezpodmiotowe. Zdania bezpodmiotowe mówią najczęściej:

a) o zjawiskach przyrody, np. *Błyska się. Grzmiało. Marzło. Mży*.

b) o dolegliwościach człowieka, np. *Kłuje mnie w piersiach. Zabolalo mnie w boku. Strzyknęło mi w nodze. Kręci mi się w głowie*.

c) o czynnościach, których sprawcy nie znamy lub nie chcemy go nazwać, np.: *Opowiadano o pożarze. Śpieszono się do kościoła. Latem chodzi się w góry. Zimą jeździ się na nartach*.

41. Związki w zdaniu

Zdanie można rozłożyć na związki. Związek zdania łączy dwie części zdania wiążące się bezpośrednio swoim znaczeniem. Składa się związek z dwu członów: w pierwszym członie jest część zdania określana, a w drugim część zdania określająca. Np. zdanie: *Król Jagiełło pobił krzyżaków pod Grunwaldem* rozpada się na następujące związki: *król* — *pobił*; *król* — *Jagiełło*; *pobił* — *krzyżaków*; *pobił* — *pod Grunwaldem*.

42. Określenia

Wszystkie części zdania prócz podmiotu zasadniczego i orzeczenia zasadniczego nazywają się określeniami. Tak np. w zdaniu z ustępu 41 są określenia: *Jagiello; krzyżaków; pod Grunwaldem.*

43. Przydawka

Przydawką nazywamy określenie, o które w związku zdania pytamy się: *jaki? czyj? który? ile? ilu?* w jakimkolwiek przypadku i rodzaju. Np. *papierowa figurka* (jaka?), *zadanie polskie* (jakie?), *dach ze słomy* (jaki?), *w naszej szkole* (czyjej?) *konary drzew* (czyje?), *ten dom* (który), *piątego dnia* (którego?), *w pięciu paczkach* (ilu?), *dziesięć koszy* (ile?).

44. Okolicznik

Okolicznikiem nazywamy określenie, o które w związku zdania pytamy się zaimkiem przysłownym, najczęściej: *kiedy? gdzie? jak? poco? dlaczego?* np. *Pójdę jutro.* *Wrócę za miesiąc* (kiedy); *Idź tam* (dokąd); *Żyjemy w Polsce* (gdzie); *Czytam wyraźnie.* *Czekam z niecierpliwością* (jak); *ić na polowanie;* *udać się na przechadzkę* (poco); *zapomnieć przez nieuwagę;* *zaplakać z żalu* (dlaczego).

45. Dopelnienie

Dopelnieniem nazywamy określenie, o które w związku zdania pytamy się jakimkolwiek prócz mianownika przypadkiem zaimków: *kto? co?* bez przyimka lub z przyimkiem. Np. *Czytam książkę* (co?); *Przysłuchuję się śpiewowi* (czemu?); *Proszę o pozwolenie* (o co?); *Podobny do ojca* (do kogo?); *Cieszę się z ba w k a m i* (czem?); *Dowiaduję się o przeszłości* (o czym?).

46. Zdanie złożone

Zdanie, które składa się z dwu lub kilku zdań, nazywamy złożonym. Np. *Wczoraj przyjechałem z Krakowa, a jutro jadę do Warszawy. Dowiedziałem się, że będzie wycieczka w Tatry. Irusia spotkała dziewczynkę, która przybyła do Krakowa, ponieważ wujostwo chcieli jej pokazać zabytki miasta.* Zdanie, w którego skład wchodzi tylko jedno orzeczenie, nazywa się pojedynczym. Przykład zdania złożonego pierwszy i drugi składa się z dwu, trzeci z trzech zdań pojedynczych.

47. Zdanie podrzędnie złożone

Wiem, że Wisła wpada do Bałtyku. Ciekaw jestem, kto to powiedział. Wyjadę na wieś, gdy przyjdą ferje zimowe. Odwiedzę kolegę, jeżeli mnie zaprosi — każdy z tych przykładów jest zdaniem podrzędnie złożonym. Zdaniem podrzędnym nazywa się to jego zdanie pojedyncze, o którego całą treść można zapytać najkrócej:

- a) zaimkiem *kto? co?* w różnych przypadkach, bez przyimka lub z przyimkiem;
- b) zaimkiem *który? jaki?* w różnych przypadkach, rodzajach i liczbach;
- c) zaimkiem przysłownym, np. *gdzie? kiedy? jak? dlaczego? poco?*
- d) wyrażeniem: *pod jakim warunkiem?*

Zdanie zaś, z którym wiążemy pytanie o zdanie podrzędne, nazywa się nadrzędnym. Wobec tego w powyższych przykładach jest: *Wiem* — (zd. nadrz.) — *co? że Wisła wpada do Bałtyku* — (zd. podrz.) *Ciekaw jestem* (zd. nadrz.) — *czego? kto to powiedział* (zd. podrz.) *Wyjadę na wieś* (zd. nadrz.)

kiedy? *gdy przyjdą ferie zimowe* (zd. podrz.). *Odwiędzę kolegę* (zd. nadrz.) — pod jakim warunkiem? *jeżeli mnie zaprosi* (zd. podrz.).

Dzięki zdaniu podrzędnemu staje się treść zdania nadrzędnego bogatszą, wyraźniejszą i bardziej zrozumiałą.

Zdanie podrzędne może zająć miejsce przed zdaniem nadrzędnym, np. *Ponieważ chorowałem* (zd. podrz. odpowiada na pytanie: *dla czego?*), *nie przyszedłem do szkoły* (zd. nadrz., z niem wiążemy pytanie *dla czego?*)

48. Zdanie współrzędnie złożone

Czytam i piszę. Czytam albo piszę. Nie czytam, lecz piszę. Czytam, więc nie piszę. Czytam, piszę — oto przykłady zdania współrzędnie złożonego. Zdania współrzędne można poznać po tem, że są połączone najczęściej wyrazami: *a, albo, ani, atoli, czyli, dlatego, i, jednak, lub, mianowicie, oraz, przeto, też, toteż, tudzież, tylko, więc, zatem*; albo też stoją obok siebie bezpośrednio np. *Ja czytam, ty piszesz. Deszcz pada, rzeka wzbiera. Zeszyt leży na stole, książka jest na półce.*

49. Zdanie złożone z kilku zdań

W zdaniu złożonym może być więcej niż dwa zdania pojedyncze np. (1) *Piszę*, (2) *czytam* (3) *i rysuję*. (1) *Nie pożyczę ci książki*, (2) *o którą prosisz*, (3) *bo jej nie mam*. Jeżeli wszystkie zdania pojedyncze są współrzędne, to takie zdanie jest współrzędnie złożone, np. *Mieliśmy pójść na wycieczkę i wszystko było przygotowane, ale zaczęły się deszcze i zostaliśmy w domu*. Jeżeli przynajmniej

jedno zdanie jest podrzędne, to i całe zdanie jest podrzędnie złożone, np. (1) *Jeżeli będę miał czas*, (2) *przyjdę do ciebie* (3) *i powiem ci*, (4) *jak spędziłem niedzielę* — zdania współrzędne: (2) *przyjdę do ciebie* i (3) *powiem ci*; (1) *jeżeli będę miał czas* — zdanie podrzędne względem drugiego, odpowiada na pytanie: pod jakim warunkiem przyjdę do ciebie?; (4) *jak spędziłem niedzielę* — zd. podrz. względem 3, odpowiada na pytanie: co powiem ci?

50. Zdanie główne i poboczne

To zdanie pojedyncze zdania podrzędnie złożonego, które jest tylko nadrzędnym, nosi nazwę głównego; wszystkie inne zdania nazywają się pobocznymi. Np. w zdaniu: *Dowiedziałem się, że chorujesz* — zdaniem nadrzędnym jest *dowiedziałem się*, zdaniem podrzędnym *że chorujesz* (czego dowiedziałem się), zatem *dowiedziałem się* jest zdaniem głównym, a *że chorujesz* pobocznym. W zdaniu: *Zmartwiłem się, kiedy mi powiedziano, że chorujesz* — zdanie: *kiedy mi powiedziano* jest podrzędne (*kiedy zmartwiłem się?*), zdanie: *że chorujesz* także podrzędne (*co mi powiedziano?*), a zdanie *zmartwiłem się* jest tylko nadrzędnym; zatem: *zmartwiłem się* jest zdaniem głównym, a tamte oba poboczne.

P-1125

Spis treści

Część pierwsza

Powtórzenie najważniejszych wiadomości gramatycznych w ćwiczeniach	str. 3
--	--------

Część druga

Wiadomości o gwarach polskich	18
1. Gwary	18
2. Język ogólnopolski, literacki	19
3. Śląsk	19
4. Małopolska	20
5. Wielkopolska	22
6. Mazowsze	24
7. Kaszuby	25
8. Zakończenie	26

Część trzecia

Wiadomości gramatyczne z lat poprzednich	27
A. Spis wiadomości w porządku alfabetycznym	27
B. Szczegółowy przegląd	30
